

מרים אורן: פנחס שדה

ביוגרפיה הריהי כמובן סיפום חיים אישי. אכן, כמעט כל ביוגרפיה מבקשת למסור נוסף על כך אירועים שיש בהם ענין כשהם לעצמם או הארה מסוימת של תקופה או סביבה.

הביוגרפיה של פנחס שדה, "החיים כמשל", יוצאת מכלל זה.

המחבר מנסה לשחזר את חייו לא לפי האירועים החיצוניים אלא לפי הוויותיו הפנימיות. חוויה שהשאירה עליו את רישומה, ואפילו היתה בת־רגע, תופסת לפעמים דפים שלמים, בעוד שתיאור הרקע המשפחתי של ילדותו או תיאור שתי שנותיו בצבא נמסרים בחצי דף או בדף אחד. גישה זו יש בה קסם ידוע. שפע החלומות, האירועים הקטנים המתמזגים עם ההזיות, ההרהורים המרובים, כל זה מתגבש לעולם פנימי שיש בו ענין.

אכן, ביוגרפיה היא קודם־כל יצירה ספרותית, ולפיכך יש לתבוע ממנה את השלמות הצורתנית. ו"החיים כמשל" נפגם והולך בהמשכו. הספר גדוש חזרות של רעיונות, חלומות שלא כולם ראויים לתשומת־לב, אינפורמציה מיותרת על החוויות שהבשילו את שיריו בקרבו, והגרוע מכל — גם הסברות של השירים האלה, שבכל אופן לא יכירן מקומן בספר אוטוביוגרפי, ועל אחת כמה וכמה שאין כאן מקום לציטטות של דברי בקורת על שיריו ולתגובותיו על כך. כמו כן מיותרים כאן המאמרים שראה המחבר לשלב בספרו. אפשר ויש מקום באוטוביוגרפיה להבעת מחשבותיו ודעותיו של הכותב, גם לתיאור קו התפתחותו העיונית, אך כל זה צריך להיות אורגני במסגרתה ולא להימסר בה בצורת הרצאות נפרדות בבעיות שונות. לבסוף יש להעיר כי פסוקים כגון "אשוב אל סיפורי", "על אודות זה אשוב ואדבר בפרק הבא", "כשחייתי את הנסיון המתואר בפרק ה'", פסוקים אשר כדוגמתם ממלאים את הביוגרפיה כולה, הריהם בחינת חוטים לבנים שהשאיר החייט מתוך רשלנות בפגד שתפר. במלה אחת: "החיים כמשל" זקוק היה לידו של עורך תקיף, שאינו חושש לקצר את הכתוב במקום שיש שם חזרות, שאינו מהסס להוציא הרצאות־מאמרים מגוף הספר ולצרפן אליו, לכל היותר, כתוספת אוטונומית, והיודע לסלק את החוטים הלבנים שנשארו פה ושם.

ואולם אין ספק כי שדה לא היה מרשה שעורך כזה יטפל בספרו. דבר מעין זה עומד בניגוד גמור לעצם מהותו הנפשית, לעצם תפיסת חייו. כי בעיני פנחס שדה הרי חייו, כחיי האלים במיתולוגיה היוונית, הם כמשל. משל של ההתגלמות האלוהית. ואיך אפשר „לערוך“ את ביטויה של ההתגלמות האלוהית? אכן, פנחס שדה יש בו רגש עליונות עז וברור מאד. אין הדברים אמורים דרך־גינוי אלא כציון הכרחי של עובדה שהיא המפתח להבנת שיריו של שדה והפילוסופיה של חייו.

רגש העליונות יש בו לפעמים מן החיוב, באשר הוא משמש לאדם דחף, והוא נובע, לפי הסברה המקובלת, מהרגשת נחיתות וחוסר בטחון. אכן, כל דבר צריך שיהיה במידה, וכשהמידה נגדשת הופכת התקנה למכשלה. שדה מעיד על חיי המשפחה של הוריו שהיו מופרעים. לנסות לנתח את הדברים לא נוכל, כי שדה עובר על ילדותו בקיצור נמרץ. גם אין טעם לעשות זאת, שהרי אין לנו ענין בניתוח זה של שדה אלא במידה שיש בכך הסבר להשקפותיו. לפיכך יותר משיש לנו ענין לדעת מניין נבע רגש העליונות, מבקשים אנו להבין איך השפיע רגש זה על עולמו הרוחני של שדה. השקפותיו העיוניות של אדם — אומר ברטראנד ראסל — נובעות מתוך צרכים פסיכולוגיים מסוימים הקבועים בנפשו, ובכל אופן ודאי יש תואם מסוים בין אלה לאלה.

פנחס שדה הוא איש „דתי“. דרך־כלל מיחסים את האמונה באלוהים לענוות־רוח. אך לפעמים יש מקום לראות בה גילוי של רגש עליונות. הרגשת החשיבות־העצמית המופרות מביאה את האדם לידי כך שהוא חש כי יש בו מן האלוהי — וכדי שיהיה בו מן האלוהי מן ההכרח שתהיה האלהות בנמצא.

יש ורגש העליונות מביא לאמונה בקיום הנשמה. ההוויה העילאית אי־אפשר שתהיה מותנית בחומר, בבשר־ודם. שלב נוסף הוא הזלזול בכל החמרי, מתוך ההתעלות על החומר וההרגשה שאין האדם תלוי בו.

פנחס שדה מגלה נהייה אל הפילוסופיה הנוצרית. ואין תימה בדבר, שהרי הפילר־סופיה הנוצרית, המדגישה כל־כך את גאולת נפש הפרט, המחשיבה כל־כך את הדין־וחשבון שהפרט חייב לנפשו, המרכזת את האדם בעצמו, ואם גם בצד הגשמי שבו, עשויה לשמש את הנרקיסיות, הנזונה מרגש העליונות גם מזינה אותו.

ואולם לא רק היחס שבין האדם לנפשו ולאמונה באלוהים נתגלו אצל שדה בנהייה אל הנצרות. בעזרת הקטליזטור המכונה „רגש עליונות“ מגלה הוא גם את המוסר החברתי הנוצרי, המעדיף את הרחמנות על הצדק. רגש הרחמים יש בו הרבה מהאהבה־העצמית וחיווק הכרת־ערכו של המרעיף רחמים, בעוד שההתנהגות הצודקת מושתתת על כך שאין אתה נותן לזולת אלא את המגיע לו. לכל היותר יש בכ הרגשת סיפוק שבמילוי חובה; על יותר מזה אין אתה יכול להחזיק טובה לעצמך. שדה מונה

בספרו כחמשה־ששה מקרים שבהם גילה רחמנות. אין צורך לומר שגם הרשעים שבנו נכשלו במספר מקרים של רחמנות, אבל אין בכך כדי לפטור אותנו מהרגשת החובה לנהוג בצדק. שדה אינו דוגל בצדק. בלא שום נקיפת־מצפון גונב הוא מחברו, לפי סיפורו, שתי לירות כדי לנסוע לחיפה. לפי מושגיו מותר לו לעשות זאת. כי הדבר דרוש לו לצרכי נשמתו.

מניין ידע שדה שחברו לא היה זקוק לכסף זה לצרכי נשמתו הוא? שדה אינו מרחיק לכת אפילו כדוסטויבסקי, המעורר את הבעיה הנודעת: האם מותר לרסקולניקוב לרצוח את הזקנה מאחר שאנו מודים כי נשמתו חשובה מנשמתה, ולפיכך טובתו חשובה מטובתה? שדה אינו טורח להשוות נשמות לנשמות. שדה פשוט קובע: נשמתי חשובה מזו של הזולת. במלים אחרות: טובתי היא טובת נשמתי, ואילו טובתו של השני אינה אלא טובת גופו.

במאמר על אברהם המובא בביוגרפיה זו טוען שדה כי אין הוא מבין את האלוהים: מדוע לא הניח האלוהים לאברהם להקריב את יצחק, את כל תקוותו הארצית, למען טובת נשמתו? אין זה המקום לוויכוח על עצם הגישה לסיפור התנ"כי. אם גם נקבל את גישתו זו של שדה, דומה שנוכל להשיבו דבר: האלוהים לא הניח לאברהם להקריב את יצחק פשוט מפני שערך נשמתו של יצחק חשוב בעיני האלוהים לא פחות מערך נשמתו של אברהם.

אכן, ההכרה בקיום הזולת ונשמתו מחייבת שלא לפגוע בזולת. זהו, בעצם, יסוד המוסר החברתי.

פנחס שדה מרחיק לכת עד כדי לפקפק במציאותו של המוות. ואמנם, הייתכן שנשמה כנשמתו סופה מיתה?

אין צריך לומר שקיימת אצלו הכרה ברורה כי אין שום אדם מסוגל להבינו. פהרושם מזדמנים לו בדרכו ידידים, הוא מחבב אותם או אפילו אוהבם במידת־מה, אך לעולם אין הם מבינים אותו. הנשים, כמובן, לא רק שאין להן סיכויים להבינו אלא שחוצפה היא מצדן לחשוב שהן מסוגלות להבינו. באחד ממכתבי אוהבתו, המצוטטים בזה, היא אומרת את המלים: „ודאי היית חושב“... התגובה על כך היא: „גם זו כבר מעיזה פנים נגדי“.

במזר מביא רגש העליונות גם אל הסיגוף־העצמי: ההזדהות עם אותו חלק אלוהי־מעל שבו מביאה לכלל זילזול בארצי, בחמרי, בגוף, זילזול המגיע עד כדי שנאה. ההתמסרות לחושני היא חטא, אשר יש לו הצדקה אך במידה שחטא זה מעלה את „ניצוץ הקדושה“ מתוך „הטומאה“. הייסורים הם „דם החיים“. פולחן הייסורים תופס מקום חשוב בשירתו ובחיויו של שדה.

בסופו של דבר יש לציין כי שדה מעולם אינו מוצא לנחוץ להוכיח את דעותיו. הוא צודק באשר הוא אומר כך. שדה, למשל, מתנגד לתפיסת־העולם ההגיונית, המדעית, הטכנית, „הסייט המפלצתי הזה הוא תמונת העולם של הארכימדסים, הניוטונים, הראדפורטים, המהנדסים, הפוליטקאים, סרסורי הבורסה“. אין הוא מטריח עצמו לסתור תמונת־עולם זו. הוא מסתפק בהערה: „אבל, תודה לאל, הסייט הזה יסודו בטעות“.

כשהיה שדה באנגליה זכה להערכה ידועה בחוג של אינטלקטואלים אנגלים. דבר זה אפשר לוקפו במידה מסוימת לחשבון העובדה שאנשים אלה גדלו על ברכי „התודעה הנוצרית“, ובעיניהם היו דבריו „תלמוניים“ למדי. אצלנו ודאי יקומם נגדו רבים אשר ייפגעו מהעובדה ששדה נוטה אל הנצרות ושונא את היהדות. יש לקוות כי יימצאו בינינו אנשים אשר יתיחסו לדעותיו, כמו לכל דעות אחרות, במידה של סובלנות. לאמיתו של דבר, שנאתו ליהדות ולציונות אינה צריכה לפגוע פגיעה אישית. הדבר מתחייב לא רק מן התיאוריות שלו בענייני דת אלא מן האינדיבידואליות המובהק שלו, המתעב כל חברה באשר היא חברה, וממילא בעיקר את החברה שהוא משתייך אליה. ואולם אם גם נתיחס בסובלנות לדעותיו, עלינו לדעת כי שדה עצמו אינו דוגל בסובלנות. אין הוא מתיחס בסובלנות לדעות של זולתו ואין הוא מבקש למצוא יחס זה כלפיו.

למה, אפוא, הוא מצפה מאתנו? הוא מצפה לאמונה עוורת בו וכייעודו, להכרה ברורה בעליונותו כשליח ומיועד, כנביא — אם לא למעלה מזה. ועל שום מה נזכה אותו בכל זה? פנחס שדה הוא איש צעיר שכתב את „משא דומה“, ספר־שירים קטן שיש בו כמה שירים יפים, לא אלוהיים, אך יפים למדי, ועוד קבוצת שירים בשם „שירי ירושלים החדשה“ וספר ביוגרפיה שאין בו שלמות ספרותית. השקפת־העולם שלו אין בה לשכנע אותנו להאמין בייעודו, כי אין הוא מביע שום דבר חדש. הרבה מרעיונותיו נאצלים באמת, אך הרי כבר נקרו לפנינו, כמו לפניו, כאשר קראנו את „הברית החדשה“. האמונה ב„אדם העליון“, או בעליונותו של האדם, מוכרת לנו, כמו לשדה, מכתבי ניצ'ה, ואת תפיסת־העולם האמוציונלית בניגוד לזו המדעית־ההגיונית ראו גם אחרים, אם בשירי הדרלין ואם אצל ייטס או בלייק. כן לא חדש הוא לנו הרעיון של ניצוץ הקדושה שבטומאה. אין כוונתנו לומר ששדה הוא פלגיאטור. חלילה לנו מזה. מביע הוא את הדברים על פי דרכו, אך הדברים עצמם אין בהם חידוש מבחינה אידיאית.

דומה כי שדה מנסה לשכנע אותנו לא רק להאמין בדעותיו אלא גם לנקוט את צורת החיים שלו. צורת חיים זו אפשר לכבד מכיון שיש בה ויתור מוחלט על דברים שונים למען הנראה יקר בעיניו. שדה רוצה להיות משורר ונראה לו כי מתוך הצער מגיעה הנשמה להרגשת קיומה, דבר הנראה בעיניו תנאי הכרחי לכתיבה. אם גם נסכים

עם שדה כי כדי להיות משורר צריך אדם לסבול, הרי לא כל אחד מאתנו בוחר להיות משורר. אשר להרגשת הקיום־העצמי החריף כשלעצמו, ואפילו זה הנפשי — אחד מוצא אותה בצידי ואחד במסעות, אחד אפילו בהנאה גשמית מופלגת ואחד בעבודה גופנית. על טעם ועל ריח אין להתווכח. במלים אחרות: מי שגואל נפשו באחת הצורות האפשריות אינו יכול להתימר כי צורה זו היא הצורה היחידה לגאולת הנפש, אין שום סיבה שדרכו תהיה גם דרכם של אחרים. לפיכך אין לראות בו מורה דרך־חיים, שיאמינו הבריות בו ובייעודו.

עם סיום קריאת „החיים כמשל“ אי־אפשר שלא לעמוד על עובדה אחת מעציבה, ממש פאתטית: החיים האלה שהוקדשו כליל לייעוד מסוים הם עצמם מכשילים במידת־מה את הייעוד הזה. למען הכתיבה נזהר פנחס שדה מהתמסר לכל יחס שנוצר בינו ובין כל אדם שהוא וכל ציבור שהוא. נמצא שלמען עולם החוויות היקר לו כל־כך הוא הולך הלוך וקטום כל חוויה בעודנה באבה. הקטעים היפים בשירים ובספר הביוגרפיה של פנחס שדה ודאי אינם אלה הדוברים בנעימת „ואני אומר לכם“ אלא דווקא הקטעים הפשוטים, האנושיים.

אכן, לולא היה פנחס שדה קובר את עצמו באולימפוס אולי היינו שומעים מפיו שירים רבים יותר, מגוונים יותר ויפים יותר.